

УДК 94(477.43):323.272«1917»

В. Р. Адамський

ПОДІЛЛЯ У РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ 1917 РОКУ

У статті аналізується революційний процес на Поділлі після падіння самодержавства в Росії у лютому 1917 р. Стверджено, що впродовж усієї доби Української революції 1917 – 1921 рр. у регіоні виразно розгорталася національно-визвольна боротьба за відновлення української державності. Зазначено, що з огляду на це, студіювання різних аспектів знакових подій на Поділлі провадиться досить активно. Проте наголошено, що багато вузлових моментів періоду Української Центральної Ради потребують подальшого вивчення. Показана проблемність функціонування на Поділлі інститутів державної влади, місцевого самоврядування та громадських структур. Акцентовано увагу на тому, що формування нових органів державної влади, уособлюваних інститутами губерньського та повітових комісарів, мав у регіоні свою специфіку, яка досліджена недостатньо. Виокремлено питання функціонування за нових революційних умов органів місцевого самоврядування. Відзначено, що окремого розгляду заслуговують питання щодо функціонування інститутів продовольчих та земельних комітетів. Особливої уваги потребує розгляд питання щодо створення громадських організацій та їхній вплив на розгортання революційних процесів у краї. Відзначено, що особливо актуальним є відстеження численних ініціатив, які сприяли становленню та відродженню національного чинника в революційних процесах. Окремо виділяються проблемні моменти, пов'язані з розвитком українського руху.

Ключові слова: Поділля, доба Центральної Ради, революція, комісар, громадські організації, продовольчі комітети, український рух.

Доба Української революції 1917–1921 рр. займає особливе місце в історії національного державотворення. Саме у цей період знайшла своє практичне втілення ідея багатьох подвижників української самостійницької традиції. Відтак 100-річчя знакової події стимулює дослідницьку корпорацію до осмислення важливих надбань революційного часу, особливо потенційних можливостей щодо мобілізації української нації, так само як і до прояву її слабких сторін, що унеможливили відстояти омріяну незалежність на цьому етапі історичного розвитку.

З огляду на ці присутні чинники дослідження різних аспектів Української революції 1917–1921 рр. у регіональному вимірі в період новітньої незалежності провадиться достатньо активно. При цьому предметом спеціальних студій виступають різні політичні системи, репрезентовані структурами Центральної Ради, Української держави П. Скоропадського, Директорії УНР та

Західно-Української Народної Республіки. Кожний із них були притаманні свої специфічні риси та властиві тенденції розвитку.

У плані належної дослідницької уваги до вузлових моментів регіональної історії Поділля не становить жодного винятку. Це має своє підставове пояснення. Під час революційних подій 1917–1921 рр. тут достатньо виразно розгорталася національно-визвольна боротьба за відновлення української державності. До прикладу, Подільське земське зібрання одним із перших в Україні 16 березня 1917 р. ухвалило рішення щодо націоналізації системи освіти в краї [1].

У період гетьманату П. Скоропадського на Поділлі реалізувався науково-освітній проект загальнонаціонального значення, пов'язаний із заснуванням Кам'янець-Подільського державного українського університету, що започатковувало вітчизняну традицію з підготовки висококваліфікованих спеціалістів для державних потреб [2].

У добу Директорії виділяється цілий історичний період, коли Кам'янець-Подільський з червня по листопад 1919 р. виступав столицею УНР [3]. На Поділлі майже рік функціонував інститут Головноуповноваженого уряду УНР [4], що, за констатацією І. Огієнка, продовжило боротьбу за Українську державність практично на рік [5].

З огляду на те, що у межах нашого повідомлення неможливо простежити характерні риси усіх політичних режимів, ми зосередимося лише на початковому етапі революції, пов'язаного з вагомим впливом на процеси як загальноросійських структур, так і суто громадських ініціатив, що основним своїм завданням ставили відродження української справи в усіх проявах національного життя. Знакові процеси на Поділлі доби Центральної Ради також неодноразово ставали предметом спеціальних студій. У контексті нашого повідомлення наголосимо на важливій історіографічній цінності низки праць за авторством провідних вітчизняних науковців. Це, зокрема, студії В. Лозового [6], О. Завальнюка у співавторстві з О. Комарницьким [7], В. Стецюком [8], С. Олійником [9], О. Ресента та В. Рекрута [10; 11], О. Логінова та А. Семенко [12] та ін.

Однак не дивлячись на це, мусимо визнати, що багато вузлових проблем потребують додаткового вивчення та, можливо, корегування уже усталених оціночних суджень. У пропонованому виступі ми спробуємо лише означити коло питань, які в силу різних обставин потребують до себе більш прискіпливої уваги, а відтак мають стати предметом подальших наукових розробок.

Передусім розглянемо специфіку функціонування на новому історичному етапі інститутів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських структур.

Інститут Подільського губернатора. В даному випадку йдеться про надто короткий, але насичений важливими подіями період революційних змін – від 27 лютого 1917 р., коли перемогла революція у Петрограді, до 6 березня. Цього дня у відповідності з телеграфним повідомленням князя Г. Львова Подільський губер-

натор О. Мякінін передав владні повноваження представникові Подільського губернського земства С. Градовському [13].

В історіографічній традиції закріпилася теза про певну контрреволюційність дій губернатора у ці зламні дні. Зокрема, на її підтвердження науковці, як правило, наводять факт заборони розповсюдження накладу газети «Юго-Западный край» від 3 березня 1917 р., де містилася інформація про події у Петрограді.

Насправді за своїми посадовими обов'язками губернатори належали до найвищої адміністративно-бюрократичної еліти Російської імперії, представляючи у регіонах особу імператора. Так само справедливою є думка, що домінування бюрократії над іншими факторами історичного процесу та жорстка ієрархічність державної влади виступали засадничою нормою «старого порядку». Однак до 1917 р. вагому частину бюрократичної еліти складали дворяни, котрі заслужили свої посади не через спадковість, а завдяки зв'язку з військовою службою чи іншим якісним надбанням. До останніх, власне, очевидно, можна віднести й особу О. Мякініна.

Зрозуміло, у революційні дні березня 1917 р. він не міг цілкомовито відмежуватися від тих настанов, які надходили з центру, зокрема в сфері цензури. Але на сьогодні нам не вдалося виявити документів, які б засвідчували його цілеспрямовану роботу над придушенням революційного руху. Врешті, 6 березня 1917 р. О. Мякінін одним із перших особисто подав прохання про звільнення його з посади [14, с. 9]. На Поділлі не мали місце факти переслідування губернатора за попередню діяльність, як це проявлялося в інших регіонах імперії. Ба більше, він не залишив регіон після революції, а продовжував ще тривалий час перебувати у Кам'янці-Подільському.

Інститут Подільського губернського комісара та повітових комісарів. Саме комісари, за задумом прибічників Тимчасового уряду, мали стати головними репрезентантами центральних органів влади на місцях. Вони працювали без офіційно визначеного статуту. Відповідно не було нормативно окреслено ні порядок їхнього призначення, ні термін повноважень, ні функціональні обов'язки. Усе це в своїй сукупності не виправдало надій ініціаторів створення даного інституту, однак це не зменшує його ролі.

Досвід Поділля демонструє різні варіанти призначення на посаду губернського і повітових комісарів. Але чимало документів засвідчує, що вагомо на цей процес впливали місцеві комітети громадських організацій. Досить часто саме від них надходили відповідні пропозиції [15; 16]. При цьому на посаду пропонувалися особи, які представляли різні фахові середовища. Серед них були колишні державні службовці, військові, учителі та ін. Також місцевий досвід засвідчує, що одним вдавалося пробути на посаді тривалі терміни, як це було, наприклад, у випадку з Подільським губернським комісаром П. Александровим, не дивлячись на те, що він належав до одіозної російської націоналістичної організації, а інші змушені були піти у відставку практично відразу після перемоги революції, як це було у випадку з Кам'янецьким повітовим комісаром В. Маркевичем.

Врешті, Подільський регіон демонструє приклад призначення на посаду комісарів свідомих симпатиків українського руху. Когорту останніх представляє Кам'янецький повітовий комісар П. Блонський, якого за «надмірну» підтримку Центральної Ради влітку 1917 р. було арештовано [17], Проскурівський повітовий комісар Т. Верхола та ін.

Окремої уваги потребує до себе інститут комісарів восени 1917 р., коли відбувалася їхня перепідпорядкованість владним структурам Української Народної Республіки. Цей період характеризувався підвищенням фактором зовнішньої загрози, наростанням анархії у регіонах держави, пов'язаної передусім з відтермінуванням вирішення аграрного питання, відсутністю чіткої владної вертикалі та кадровим безладом.

Самоврядні інститути краю, представлені на різних рівнях Подільським земським зібранням та повітовими зібраннями. Виконавчими органами земства виступали відповідно губерньська та повітові управи.

На рівні міст інститут місцевого самоврядування був представлений міськими думами як представницьким органом та міським головою і міською управою як виконавчими органами.

З діяльністю самоврядних органів в умовах революційних змін пов'язувалося вирішення багатьох проблем, які безпосередньо впливали на життя громадян. Це і питання підтримання належного порядку, і організація функціонування закладів освіти, охорони здоров'я, культури та ін. Тому боротьба за демократизацію міських дум та земських зібрань розпочалася відразу після перемоги революції. В окремих містах та містечках вона набувала різних форм. Десь цей процес відбувався доволі м'яко, як це мало місце, наприклад, у Вінниці чи Проскуріві, а десь достатньо жорстко. Приклад останнього найбільш яскраво демонструє Кам'янецьке повітове зібрання, де від участі в земських зборах були відсторонені практично усі гласні, обрані до революції [18]. Звісно, це мало свої наслідки, але представникам офіційної влади так і не вдалося урегулювати цю ситуацію.

Практично відкритим на сьогоднішній день залишається питання щодо проведення муніципальних виборчих кампаній на Поділлі у 1917 р. За винятком окремих публікацій [10, с.30–33; 19], ми не маємо будь-якої достовірної інформації, яка б відображала регіональну специфіку цього процесу.

Інститут продовольчих комітетів. Актуальність цієї проблематики обумовлена тим фактором, що продовольче питання на Поділлі у 1917 р. було одним із найгостріших питань соціального й політичного життя. Диспропорції в економічній сфері, порушення нормального товарообміну між містом і селом, наростання спекулятивних тенденцій, зменшення підвозу хліба у міста, забезпечення продовольством армії та низка інших важливих чинників, що потребували термінового вирішення, детермінували необхідність ужиття заходів з державної регуляції продовольчої справи. Відтак 25 березня 1917 р. Тимчасовим урядом був ухвалено

ний закон про монополію на хліб. Він проголошував примусове відчуження державою всіх вільних запасів хліба за твердою ціною, зобов'язував власників і виробників доставити його на продовольчі склади, забороняв спекуляцію хлібом [20].

Найбільш важким під час виконання цього завдання стала обмежена кількість наявних ресурсів, аби забрати хліб у дрібних власників. Тобто проблемність ситуації крилася не в правовому забезпеченні процесу, а у заходах з його практичної реалізації. Як правило, селянство сприйняло хлібну монополію як збитковий і несправедливий з боку держави захід. Усвідомлюючи цю реальність, революційна влада намагалася вирішити питання шляхом додаткового адміністрування процесу. Одночасно з уведенням монополії на хліб утворювалися продовольчі комітети, на які покладалося завдання реалізації продовольчої політики та створення належних умов для збереження та розподілу товарів.

На регіональному рівні питання формування та діяльності продовольчих комітетів залишається також малодослідженим. Передусім необхідно з'ясувати соціальний склад міських, повітових та волосних структурних ланок даних підрозділів. Це продиктовано тим фактом, що уже до літа 1917 р. чимало комітетів потрапило під вплив селянства. Особливо помітно цей процес відстежується на рівні повітів та волостей. Зрозуміло, що від персонального складу продовольчих комітетів значною мірою залежала реалізація державної політики у сфері продовольства. Крім того, специфіка Поділля проявлялася ще й у тому, що регіон безпосередньо наближався до театру військових дій.

Недостатньо ґрунтовно вияснено питання щодо часу створення структурних підрозділів, не проаналізовано їхні взаємовідносини з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Значну наукову цінність для об'єктивного вивчення питання надають численні з'їзди, які відбувалися в губернії впродовж усього 1917 р. Це пояснюється тим, що на них предметом обговорення, як правило, завжди виступала продовольча проблема. Однак ця тема також залишається не вповні дослідженою.

Інститут земельних комітетів. Дані інституції утворювалися у відповідності з постановою Тимчасового уряду «Про заснування земельних комітетів» від 21 квітня 1917 р. На місцевому рівні вони конструювалися у певній системі, куди входили губернський, повітові та волосні відділи. Однак нормативний документ за своїм внутрішнім змістом був досить невизначеним та суперечливим. У ньому, зокрема, не встановлювалося жодних термінів щодо створення земельних комітетів, а це право передавалося на місця. Не було точного розмежування функцій між комітетами.

Задумуючи дані структури, Тимчасовий уряд розраховував за їхньої допомоги у стратегічному плані підготувати загальний проект земельної реформи, а в тактичному – розробити невідкладні тимчасові заходи з вирішення земельного питання, яке навесні 1917 р. значно актуалізувалося. На місцеві комітети також покладалося завдання щодо зібрання необхідних для рефор-

ми відомостей та складання відповідних рекомендацій та висновків із земельної проблематики [11, с.146–147].

Розглядаючи реалізацію цих завдань у Подільській губернії необхідно зазначити, що чимало аспектів питання, зокрема зібрання матеріалів для проведення реформи місцевими земельними комітетами та низка інших питань до сьогодні не стали предметом окремих студій.

Особливої уваги потребує дослідження сільськогосподарського перепису 1917 р., який переслідував, поряд з іншими завданнями, мету всебічного вивчення продовольчого питання для продовження війни. Також перепис повинен був надати в розпорядження верховній влади вичерпні дані про можливості країни до подальшої боротьби.

Інститут громадських організацій, політичних партій та селянських спілок. Їхня роль у нових революційних умовах є більш ніж вагомою. На сьогодні ми здебільшого володіємо інформацією, як відбувалося заснування та здійснювалася діяльність нових інституцій у містах та окремих містечках. Однак на рівні повітів і волостей функціонування громадських структур, їхній вплив на розвиток революційних процесів потребує додаткової уваги. Особливо актуальним є студіювання різних ініціатив, що сприяли становленню та відродженню національного чинника в революційних подіях. Теж саме відноситься й до формування рад робітничих, селянських та солдатських депутатів.

Український рух. Він був представлений різними інституціями. У травні 1917 р. у Вінниці була заснована Подільська губерньська українська рада, яку очолив Д.В. Маркович. Вона мала свої філії у багатьох містах та містечках. Завдяки організаційним зусиллям ради вдалося налагодити випуск часопису «Подільська воля», матеріали з якого досить змістовно відображали революційні зміни на Поділлі.

Таким чином, Поділля як регіон, у добу Української Центральної Ради неодноразово був предметом наукових студій. Чимало питань знайшли своє висвітлення на сторінках солідних монографічних видань. Однак чимало проблемних аспектів революційної боротьби та повсякдення залишається не вповні розробленим, або такими, що потребують переосмислення. Це завдання є актуальним для сьогоденішніх дослідників – як співробітників науково-освітніх інституцій, так і подвижників краєзнавчого руху.

Список використаних джерел і літератури:

1. Подольское Губернское Земское Собрание // *Свободный голос (ежедневная газета)*. Вінниця. 1917. 17 марта.
2. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
3. Лозовий В. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. 224 с.

4. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки (1919–1920): Документи та матеріали / упоряд., авт. вступ. статті В. Адамський. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2017. 493 с.
5. Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові. Вінніпег: видання тов-ва «Волинь», 1968. С. 89.
6. Лозовий В.С. Поділля в добу Центральної Ради. (Історичний нарис). К., 1999. 27 с.
7. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1921 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 320 с.
8. Завальнюк О.М., Стецюк В.Б. Земства Поділля в добу Української революції. 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 220 с.
9. Завальнюк О.М., Олійник С.В. Поділля та Південно-Східна Волинь за Центральної Ради: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Кам'янець-Подільський: Медобори–2006, 2017. 130 с.
10. Ресент О.П., Рекрут В.П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 298 с.
11. Рекрут В.П. Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917 – 1921 рр.): Події. Особи. Роздуми. Кн. 1: Доба Української Центральної Ради (4 березня 1917 – 29 квітня 1918 рр.). Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. 420 с.
12. Логінов О.В., Семенко А.І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. 272 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВО України). Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.
14. Адамський В. Кам'янець-Подільський у суспільно-політичних трансформаціях навесні 1917 року // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника: зб. наук. праць*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2017. Т. 1. С. 6–22.
15. ЦДАВО України. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 18.
16. ЦДАВО України. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 8–10.
17. Центральний державний історичний архів, м. Київ. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 7216. Арк. 3 зв.
18. Каменецький уездный Совет объединенных организаций // *Известия Подольского губернского исполнительного комитета*. Вінниця. 1917. 3 июня.
19. Адамський В. Р. Проскурів у муніципальній кампанії 1917 року // *Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол.: Баженов А.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Есюнін С.М. (відп. секретар) та ін.]*. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2017. Вип. 12. С. 32–43.
20. Шиянов Г. Хто і як буде купувати хліб // *Подільська воля (журнал-тижневик)*. Вінниця. 1917. № 2-3. 23 травня. С. 5–6.

В. Р. Адамський

Подолье в революционных процессах 1917 года

В статье анализируется революционный процесс на Подолье после падения самодержавия в России в феврале 1917 утверждено, что в течение всего периода Украинской революции 1917 – 1921 гг. в регионе отчетливо разворачивалась национально-освободительная борьба за восстановление украинской государственности. Отмечено, что в связи с этим, изучение различных аспектов знаковых событий на

Подолье производится достаточно активно. Однако отмечено, что многие узловых моментов периода Украинской Центральной Рады требуют дальнейшего изучения. Показана проблемность функционирования на Подолье институтов государственной власти, местного самоуправления и общественных структур. Акцентировано внимание на том, что формирование новых органов государственной власти, олицетворяемой институтами губернского и уездных комиссаров, имел в регионе свою специфику, которая исследована недостаточно. Выделены вопросы функционирования в новых революционных условиях органов местного самоуправления. Отмечено, что отдельного рассмотрения заслуживают вопросы по функционированию институтов продовольственных и земельных комитетов. Особого внимания требует рассмотрение вопроса о создании общественных организаций и их влияние на развертывание революционных процессов в крае. Отмечено, что особенно актуально отслеживания многочисленных инициатив, которые способствовали становлению и возрождению национального фактора в революционных процессах. Отдельно выделяются проблемные моменты, связанные с развитием украинского движения.

Ключевые слова: Подолье, период Центральной Рады, революция, комиссар, общественные организации, продовольственные комитеты, украинское движение.

Victor Adamskyi

Podillia in the revolutionary processes of 1917

The revolutionary process in Podillia after the fall of the autocracy in Russia in February 1917 is analysed in the article. During the era of The Ukrainian revolution of 1917 – 1921 the national liberation struggle for the restoration of Ukrainian statehood was clearly unfolding in the region, has been stated. Bearing in mind, the studying of different aspects of significant events in Podillia is provided quite active, has been indicated.

However, it is noted that many key moments of the period of the Ukrainian Central Rada require further studying. The problem of functioning of institutions of state power, local self-government and public structures in Podillia has been shown.

The question of transferring the power by the Governor of Podillia to the representative of the provincial Zemstvo requires further research, has been specified. The attention is focused on the fact that the formation of new bodies of state power, which are isolated by the institutions of provincial and district commissioners, has had its own specifics in the region, which has not been studied enough. The question of functioning in the new revolutionary conditions of local self-governments has been highlighted.

The process of their democratization requires additional analysis and special attention should be paid to the holding in Podillia the municipal election campaign in 1917. The issues regarding the functioning of the institutions of food and land committees deserve the separate consideration.

The first of them have been putting an important task of providing the population with food, and the main task of the second was to help the Central state authorities to find mechanisms for solving the land issue, have been shown. This problem has been staying less investigated at the level of counties and direct settlements.

Equally at the community level the question to the creation of public organizations and their impact on the deployment of revolutionary processes in the region requires attention. The particularly important is track-

ing the numerous initiatives, which contributed to the formation and revival of the national factor in the revolutionary processes has been noted.

The problematic issues related to the development of the Ukrainian movement, which was represented by various structures and, above all, was founded in Vinnitsa in May 1917 by provincial Ukrainian Rada of Podillia are separately highlighted.

Key words: Podillia, era of the Central Rada, the revolution, Commissioner, public organizations, food committees, the Ukrainian movement.

Отримано: 29.08.2018

УДК 378(477«1918/1921»)(081)

А. В. Баженов

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (1918-1921) – ЦЕНТР ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ І КРАЄЗНАВСТВА НА ПОДІЛЛІ

Стаття є внеском у відзначення 100-річчя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, початки якого народжені в Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Саме із відкриттям у жовтні 1918 р. одного із перших українських університетів на Поділлі почала впроваджуватися класична вища освіта, набуватись досвід організації навчальної та науково-дослідної роботи, громадсько-політичної й культурно-просвітницької діяльності.

Досліджується і аналізується процес становлення і розвитку такої важливої складової частини функціонування університету в 1918-1921 рр. як організація наукової роботи професорської корпорації та студентів закладу крізь призму внеску в українізацію науки і освіти та в розвиток вітчизняної науки і краєзнавства. Розглядається становлення і діяльність у 1919-1920 рр. Наукового товариства при К-ПДУУ, робота в його складі історико-філологічної секції та секції точних наук, видання ними низки монографій, книг, брошур, підручників, курсів лекцій з гуманітарних і природничих наук та краєзнавства, створення обсерваторії, проведення різного роду експедицій і розвідок.

Узагальнюються участь студентів у науковому житті університету, діяльність Студентського наукового товариства у 1919-1920 рр., його наукових секцій і гуртків, залучення студентів до університетських наукових проектів.

У статті фігурують прізвища педагогів і вчених І. Огієнка, Д. Дорошенка, В. Біднова, П. Клепатського, П. Бучинського, А. Білецького та інших професорів, які заклали основи наукової діяльності в університеті.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет (К-ПДУУ), Наукове товариство, Студентське наукове товариство, наука, краєзнавство, видання, наукові секції, гуртки.

Невід'ємною складовою частиною Української революції 1917-1921 рр. було бурхливе національно-культурне відроджен-